

Odd Håkon Tjade

Fantejenta og den bortløpne lensmannen

Bygdedikteren Olaf Røst (1843-1887) skrev ned historier som ble fortalt i hans oppvekst på Tynset. De ble samlet i et manuskript, som finnes på Universitetsbiblioteket i Oslo. Etter initiativ fra Tynset bygdeboknemnd ble stoffet gjenfortalt og utgitt av Bjarne Grandum i 1981. En av historiene handler om to innflyttere som kom til bygda på 1730-tallet, og som hadde en giftermålssaga som nesten kunne vært hentet fra et

eventyr. Siden jeg er etterkommer etter disse personene, har jeg hatt spesielt interesse i historien og har derfor ettergått hva som er sant og usant ved å grave i kirkebøker, tingbøker, skifteprotokoller og pantebøker, noe som er lett tilgjengelig i vår datahverdag. Att-påtil bodde de på gården Ramsmoen, som er museumssenter i dag. Jeg har delt historien opp i fem deler og knyttet kildegransking opp mot hver del.

På den tiden Ole Gundersen bodde på Lassmoen, dagens museumssenter, lå husene der jernbanen går i dag. Stabburet er bygget omkring 1740. Foto: Nordøsterdalsmuseet.

Første del

«Han hette Ole Gundersen og var lensmann. Etter kjerkeboka må han ha levd omkring 1740. Hans noe eventyrlige giftermålssaga har særlig festet seg i folks minne:

En gang gjorde lensmannen ei reise til annekset Tylldalen for å holde en auksjon. Da han nådde det stedet, der Kjølvangen ligger nå, møtte han et par taterkvinner, mor og datter, som kom gående i pjalter med hver sin pose på ryggen. Dattera utmerket seg som en sjelden skjønnhet, og lensmannen ble helt fortryllet av å se på henne. Han gav seg i snakk med de to, fortalte dem hvem han var og hvor han skulle reise. Deretter gav han dem nøyaktig greie på hvor han budde, og bad dem innstendig om å ta inn der og vente på han når de kom ned i bygda. Dermed skiltes de og lensmannen fortsatte turen videre sørover.

Men de to taterkvinnene hadde ingen tillit til mannens vennskapelige forsikringer. Det omflakkende folkeferd ser nå engang på «burvene» (ikke-taterne) som sin svorne fiende, og kvinnene trudde kanskje at den høge herren ville sette dem fast når han kom tilbake. De stanset heller ikke i bygda, men drog videre til de nådde en avsidesliggende plass som hette Tverå-Enget nord i Tunndalen. Her trudde de seg sikre, og slo seg til ro for et par dager. Lensmannen som brente av lidenskapelig elskov til den unge taterskjønnheten, gjorde ikke Tylldalen lang denne gangen. Men da han igjen kom til Lassmoen fikk han, til sin store skuffelse, høre at ingen der på garden hadde sett noe til kvinnene. Han fikk da snust opp at de

hadde dratt allmannvegen nordover, og i største bråfart satte han etter og nådde dem att ved Tverå-Enget. Her bar han fram det virkelige ærendet sitt og fikk ønsket sitt oppfylt. Jenta som hette Kirsti, fulgte med han attende til Lassmoen. Men først byttet ho om labbene sine med et par sko og tok på seg noen klesplagg som de fikk lånt av kona på plassen der de traff hverandre. Det var nok nødvendig å fjelge litt på seg når ho skulle dra gjennom bygda med en så ansett standsperson som en lensmann pleide å være.

På Tverå-Enget skiltes da mor og datter. Den gamle pøla drog videre og fortsatte omstreiferlivet sitt. (Pøle – fantkjerring.) Ekteskapet som kort tid etterpå ble inngått mellom Ole Gundersen og taterjenta, ble ikke lykkelig for noen av partene. De levde sammen som hund og katt.

Omtrent et års tid etter disse hendningene kom lensmannen kjørende forbi Tverå-Enget. Han var da ute på ei ny forretningsreise.

Kona på plassen stod nede ved elva og vasket klær da han fikk øye på henne. For å gjøre narr av kona og den tarvelige heimen hennes sa han i en spottende tone: «Er det her det heter Sjø-ram?» «Ja dæ va her at kjerringa di sætt' att Læbban sine i fjor,» var det kontante svaret hennes. Lensmannen drog skamfull videre.

Hvem var lensmannen?

Han kalles Ole Gundersøn Sorknes i de skriftlige kildene, og får tilnavnet Moen etter at han kjøpte Lassmoen, kalt Ramsmoen i dag. Første gang han

opptrer på tinget er den 25.02.1735, da han har overtatt bygdelenmannsombudet i Tynset etter Morten Simensøn. Foreldrene hans var Gunder Hågensen og Berthe Andersdatter, Søndre Sorknes i Grue. I skifte etter faren, datert den 17.12.1725, oppgis Oles alder til 25 år, og at han var soldat i kaptein Hirsches kompani. Oles arv var 19 riksdaler 3 ort og 19 skilling i rede penger. Arven var liten i betraktning av at hans slekt i Solør, gjennom generasjoner, var storbønder som eide flere gårder.

På Tynset var Lassmoen kommet på auksjon etter at husbonden der døde og enka satt igjen med mye gjeld. Ole Gundersøn fikk auksjonsskjøte datert 02.03.1738, og Moen ble lensmannsgård. Tingmøtene fortsatte på det gamle tingstedet, Neby, inntil 26.07.1749. Da flyttet tinget til lensmannsgården, og der ble tinget holdt så lenge Ole Gundersøn levde.

Hvem var fantejenta?

På Tynset nevnes "fantejenta" første gang i kirkeboka for Tynset, da lensmannen Ole Gundersøn får syndsforlåtelse for leiermål med henne 11.08.1737. Hun kalles da Kirsti Samuelsdatter Trysil. Barnet, som ble født utenfor ekteskap, ble døpt Berthe den 02.10.1737. Lensmannen gjør Kirsti svanger igjen, og endelig den 22.10.1739 blir de forlovet og 12.11.1739 gift i Tynset kirke. Barnet ble døpt Maren den 07.04.1740.

I Trysil finner vi ikke tatere slik vi bruker betegnelsen i dag, men skogfinner. Skogfinnene hadde røtter i Finnland. De var kjent for sitt svedjebruk,

der de sådde en spesiell rugsort i den varme aska etter bråtebrenningen. Det ga god avling, men krevde stadig nye bråter. Blant skogfinnene i Trysil var det bare en skogfinne som bar navnet Samuel. Det var Samuel Mortensøn Kaupinen, som ryddet seg gård ved elva Lutua. Typisk var det to rydningsmenn der. Svogeren ryddet seg gård på den andre sida av elva. De var gift med døtre av en av de første skogfinner som kom til Trysil, Henrik Himainen i Nordgarn Galåsen. Skyldsettinga av gårdene skjedde i 1705, og Samuels gård fikk navnet Søndre Lutnes.

I følge finnemantallet i 1686 var Samuel født omkring 1658 i Fryksdalen i Sverige. Han bodde i Galåsen og var gift med Ingeborg Henriksdatter Himainen. Han er enkemann i 1695, men ble snart gift igjen og det med søstera til den første kona. Den nye kona, Kari Henriksdatter, regnes å være mor til Kirsti, for siste barnet som vi vet Kirsti fødte, var i 1752 da hun etter fødselen ble introdusert i Tynset kirke. Og da vi vet at faren var død før 1711, skulle det gi henne et fødselsår omkring 1710.

Mora står som driver av gården til 1725. Søstera til Kirsti, Karen Samuelsdatter, og mannen hennes overtok og fikk kongeskjøte på gården i 1726. Men allerede i 1735 var begge døde. Skiftebrevet etter dem den 03.05.1735, viser et beskjedent bo med mye gjeld og fem mindreårige barn. Det nevnes at broren Samuel Samuelsøn bodde på gården. Han hadde vært i tjeneste der og ba om resterende lønn. Videre reserverte han retten sin til gården slik at han og søstera hans kunne ha et trygt tilholdssted der. Ingen andre slektninger er nevnt.

Så det er rimelig å mene at Samuel ikke var gift, at søstera var Kirsti Samuelsdatter, og at mora var død.

Ekteskapsinngåelsen

Dåpen til første barnet, Berthe, peker mot at Ole og Kirsti traff hverandre i 1736. Men den gamle kona som Kirsti reiste sammen med, var ikke mora, for hun var død. Kanskje var hun en slektning.

På Tverråenget, nå kalt Tveråen (97-1), der Kirsti og den gamle kona stoppet, bodde Kristoffer Jonsøn f. 1698, og kona hans Siri Mortensdatter Skarphaugen (91-99) f. 1703. De var unge rydningsfolk. Kristoffer fikk skjøte på plassen året etter, datert 05.11.1737. Så må Siri antas å være den munnrappet kjerringa.

Når det gjelder avtale om giftermål, må lensmannen ha vegret seg fryktelig. Han var fra mektig bondeætt, hun fra fattig skogfinneætt, men hun var blendende vakker. Vegringen kommer klart til uttrykk i kirkeboka. Lensmannen kom i den pinlige situasjonen at han fikk barn utenfor ekteskap med henne, og det betød at han måtte skrifte offentlig for hele Tynset menighet. At lensmannen kom i en slik stilling måtte vekke oppsikt. Da barn nummer to var på vei, innså han at skulle han beholde Kirsti og redde sømmeligheten, var ekteskap ikke til å unngå. Det tok altså tre år fra de traff hverandre til de ble gift. Presten viste at han bifalt ekteskapet ved å være førstefadder ved dåpen til andrebarnet Maren.

Om ekteskapet var så ulykkelig som Røst skriver, kan betviles. Paret fikk

barn på stripe. Etter barna Berthe og Maren kom Ole i 1742, Beret i 1744, Gunder i 1746, Arne i 1748, Arne igjen i 1750 og til sist Samuel i 1752. Men en merker seg en nedlatende holdning ved at først den siste ungen blir oppkalt etter Kirstis slekt, mens alle de andre var oppkalt etter lensmannens slekt.

Annen del

«En annen gang hadde han vært på Tolgen – som den gang hørte til Tønset lensmannsdistrikt – for å kreve inn skatten som bøndene på den tida måtte ut med i klingende mynt. Om kvelden kom han heim att med en velspekket pengepung i lomma. Men han hadde ikke vært lenge innafor dørstokken før han og kona ble usams. Denne gangen ble han så hissig at han kastet den tunge pengepungen etter henne. Men ho smøg seg så fort til side at pungen traff døra istedenfor kjerringa. Den kom med slik kraft – blir det fortalt – at døra fikk varige merker etter kastet.

Kirsti fikk nok ofte høre at ho ingenting åtte, og at han hadde tatt henne opp av fantestien. Det var sikkert et uttrykk for den samme forakt, når han denne gangen brukte pengepungen som våpen mot henne.»

Den hissige lensmannen

To saker fra tingboka viser at Ole Gundersøn var hissig og viste lite passende oppførsel når han var full, og misbrukte lensmannposisjonen. På tinget 09.12. 1738 innstevnet Morten Olsøn Sand-

moen bygdelensmannen Ole Gundersøn, for at han for tre uker siden, i hans eget hus og «logemente» på gården Moen, skal ha slått og ille behandlet citanten (fornærmede/saksøkeren). Lensmannen mente å være uskyldig i siktelsen, men vitnemålene var samstemmige og gikk mot ham.

På tinget 24.03.1751 ble Ole Gundersøn igjen stevnet. Denne gang av Peder Olsøn Østby for ærekrenkende beskyldninger og skjellsord, samt for å ha fengslet ham uten skyld og brøde. Fem vitner ble ført, og vitnemålene gikk alle mot lensmannen.

Tredje del

«Ekteparet fikk tre Sønner som ble noen rene villstyringer og de verste slåsskjemper som fans i bygda. De gikk under navnet Lasskaran og var sterkere enn folk flest.

Især var dette tilfelle med Arne Gundersen som gjorde mange karsstykker. Han gikk for å være en handfast kar som orket å få en «løftesten» opp fra marka. (En løftesten var en tung sten som ble brukt til styrkeprøve i løft.)

Om søndags-ettermiddagene, når ungguttene fôr og drev omkring i grenda, var de redde for å komme i kastelag med Lasskaran, for da visste de at det vanket juling. Hele mannfolkhoppen matte slå seg sammen før en vågde å by dem spissen».

Sønnene til Ole Gundersøn

Ole, f. 1742, Gunder f. 1746, Arne, f. 1750, og Samuel, f. 1752, vokste opp. Det er fire

og ikke tre sønner som Røst skriver.

I perioden 1765-1771 er flere saker nevnt i tingboka der sønnene har vært i slagsmål, og det gjelder alle. Sakene viser rett nok at sønnene ikke gikk av veien for en slosskamp, men de skjedde i fylla, i ungdommelig lek, med andre og med hverandre. En skal heller ikke se bort i fra at sønnene ble ertet for den vanskelige situasjonen familien kom opp i etter at lensmannen var «bortløpen». Se femte del.

Fjerde del

«Fra den ene av Lasskaran stammet både «han Gammel-Ola Mågenga» og «n' Tølløf Kroka», og ættlinger av disse fins framleis i bygda.»

Ingen av lensmannsbarna giftet seg i bygda. Likevel ble det på Tynset født en rekke barn som hadde sønnene Gunder, Ole eller Arne som far.

Oles uekte barn

Marit, døpt 19.03.1769, med Kirsti Olsdatter Storeggen (f. 1747 Odden 81-1 som da var en plass under Storeggen).

Lars, døpt 26.08.1770, begravet 28.10.1770 13 uker gl., med Ingri Arnesdatter Neby (Lillestu 75-8C).

Marit, døpt 27.11.1774, med Ingri Arnesdatter Neby (Lillestu 75-8C).

Tvillinger, dødfødte, begravet 02.11.1777, med Kirsti Nilsdatter Østby (f. 1752 Haugen Østre 71-70).

Gunders uekte barn

Kirsti, døpt 09.02.1777, begravet 08.06.1777 17 uker gl., med Marit Eriksdatter Storeng (f. 1745 Bangen 50-6). Gunder tituleres skiløper.

Arnes uekte barn

Anders, døpt 10.12.1769, med Berit Andersdatter Fløtten (f. 1746 Fløtten 91-1).

Ole, døpt 15.11.1778, med Ragnil Tollevsdatter Hugubakken (47-1).

Tollev, døpt 18.10.1780, med Ragnil Tollevsdatter Holmen (f. 1743 Hugubakken 47-1).

Arne bodde en tid som innerst på Hugubakken hos børsemakeren Tollev Embretsøn Vestgård, og det er bare barna hans, med dattera der, Ragnil Hugubakken, som vi vet har etterkommere. Ole Arnesøn ble bruker på Mågeng (46-1) og Tollev Arnesøn ble gift med enka Anne Jonsdatter på Brukroken (122-8) og ble bruker der.

De andre barna til Ole og Arne Moen, som ikke er registrert døde i kirkeboka, vet jeg ikke skjebnen til. De finnes ikke på Tynset i folketelling 1801.

Femte del

«Til slutt fant lensmannen samlivet med taterkvinna utålelig, og han rømte både fra henne og bygda. Dermed er han ute av sagaen, for ingen vet noe om hans senere skjebne.»

Lensmann Ole Gundersøns død

Ole Gundersøn møter siste gang på tinget 24.03.1763 og 09.12.1763 er det en ny lensmann på Tynset, Jørgen Reinholdt. Tingboka nevner ikke noe om at Ole Gundersøn er bortløpen. Han døde i 1763, selv om kirkeboka ikke nevner noe om hans begravelse. Men han etterlater seg et skiftebrev utstedt

27.03.1764 . Arven er ikke ubetydelig. Han hadde kjøpt eiendommer på Tynset som ble fordelt mellom arvingene. Moen (40-1) hadde han aksjonskjøte på, datert 02.03.1738. Haugen, Østby (71-77), hadde han kjøpt av Rasmus Finne på Røros ved kjøte datert 28.12.1743. Engslåtten Utslettneset, som opprinnelig var kommet unna Norsten Utby (91-45), kjøpte han også ved kjøte datert 02.07.1752.

På tinget 26.03.1765 nevnes alle eiendommene i forbindelse med tinglysning av hvordan de er utlagt i følge skiftebrevet. Moen var taksert for 200 riksdaler, og 2 kalvskinn i Østbye for 190 riksdaler, samt enka Udslettneset for 20 riksdaler. Sønnene Ole, Gunder, Arne og Samuel delte Østbyparten. Enka Kirsti Samuelsdatter, overtok resten.

Selve skiftebrevet er ikke å finne i skifteprotokollene, men et skifte på Fåset (124-30) 13.06.1781 viser arven, fordi den som det da ble skiftet etter, Lars Svendsøn, var oppnevnt som verge for Ole Gundersøns datter, Berte Olsdatter. Hun hadde fått 48 riksdaler 15 9/11 skilling i arv, som viser at mora og de fem søsknene i alt arvet 968 riksdaler 8/11 skilling etter tidens arveregler. Det var ingen ringe arv.

Enka Kirsti Samuelsdatter

Kirsti Samuelsdatter overtok gårdsbruket etter at mannen var død. På tinget 10.12.1764 opplyses det at hun bruker 2 kalvskinn i gården Østby under sin gård Moen. På tinget 26.03.1765 tinglyses en obligasjon datert 27.03.1765 fra henne til svogeren Arne Gundersøn Sorknes i

Grue, for 45 riksdaler 3 ort og 12 skilling, som er en del av hennes sønns og hans myndlings arvemidler mot pant i halve gården Moen. Men hun satt ikke dårlig i det.

Så kom den nye lensmannen, Jørgen Christiansøn Reinholt, på frierfötter. Den 03.01.1766 ble han forlovet med Kirsti og 07.04.1766 gift i Tynset kirke.

Jørgen Christiansøn Reinholt

Tingmøtene ble flyttet fra Moen til Neby da Jørgen Christiansøn Reinholt ble lensmann i 1763. Men etter giftermålet med lensmannsenka ble Moen lensmannsgård igjen, stedet hvor tingmøter ble holdt fra 26.03.1767. Jørgens forhold til sine fire stesønner synes godt, idet han titt bruker dem som stevnevitner. Men ulykken var nær.

Siste gang Jørgen Reinholt er nevnt på tinget er 24.03.1768. På neste tingmøte, som begynner 26.07.1768, og også holdes på Moen, nevnes at lensmannen har gjort seg usynlig. På tinget 09.12.1768 møter en konstituert lensmann, Jens Frausing. Fra 24.02.1769 ble tingmøtene flyttet fra Moen til det gamle tingstedet Neby igjen, og på tinget 24.07.1769 har Tynset fått en ny lensmann, Erik Krogsgaard.

Den usynlige og bortløpne lensmannen

Årsaken til at Jørgen Reinholt forsvant var trolig to saker i forhold til lensmannstjenesten som han ikke klarte å handtere. Den ene omhandlet skjødsløst vakthold ved en fangerømming,

men han gikk fri for tiltalen. Den 12.12.1768 ble imidlertid lensmannen Jørgen Reinholt innkalt til tinget sammen med hustru Kirsti Samuelsdatter fordi Jørgen ikke hadde gitt kongen de inntekter som han skulle kreve inn i lensmannsombudets medfør. Til garanti for manglende penger var det gjort arrest i Jørgens og Kirstis bo den 28.07.1768.

Den unnvikte lensmannens papirer som vedkom fogderiet og lensmannsombudet, ble fjernet fra Moen mot Kirstis vilje. Hun ville selv rydde opp og betale det mannen skyldte, og stilte med prokurator, men forgjeves. Fogden Christen Christensøn sørget for at regnskaper og papirer ble ettergått, og det ble funnet mye rot og store mangler. Forholdene var så uoversiktlige at beløpet som ble krevd i starten var over dobbelt så høyt som det til sist ble. Det ble en lang prosess som endte i en dom på tinget 26.07.1771. Dommen stadfester mangler i lensmannens inndriving av ordinære og ekstarordinære skatter, sakesfall, leiermålsbøter, eksekusjonsgebyrer med videre, og en lang restanseliste ble presentert. Det hele endte i et krav på 233 riksdaler 2 ort og 23 skilling pluss 12 riksdaler i omkostninger, med pant i Moen. Heretter omtales Jørgen Reinholts og hustrue Kirsti Samuelsdatters bo som fallittbo. Prokurator Adam Godtlob Severin var fuldmektig for inndriving av restanser til falittboet.

Samme dag som dommen falt var det auksjon over løsøre i Moen. Senere ble gården solgt på auksjon på Neby 18.07.1772 for 400 riksdaler 1 skilling. Kjøpesummen skulle vært betalt innen utgangen av 1772, men det skjedde ikke før 11.02.1775 da Ole Jørgensøn Elstad

fra Ringebu fikk auksjonsskjøte. Imens satt Kirsti på Moen. Men med skjøte ville Ole Elstad fortest mulig ha Kirsti bort fra gården. Han stevnet henne på tinget 01.03.1775, med påstand om at hun forringer gården og at hun i tiden etter auksjonen ikke hadde vist den aller minste interesse for gårdsstellet. Derfor ville han at hun innen dette års faredag (14. april) skulle fravike og ryddiggjøre gården under udkastelse og betale saksomkostninger med minst 8 riksdaler. Kirsti møtte ikke, men ble dømt til å fraflytte gården, samt betale 8 riksdaler i saksomkostninger og 84 skilling til justiskassen.

«Fantejentas» endelikt

Kirsti måtte altså flytte fra Moen. Da Kirsti, på tinget 10.09.1777, saksøkes for skyldig gjeld til proviantskriveren ved Frederikgaves kobberverk, bor hun på Holmen sammen med sønnen Ole Olsøn. Han var stadig hennes gode støttespiller. Hun stilte med prokurator. Dom falt på tinget 27.02.1778, og hun ble dømt til å betale 10 riksdaler 2 ort 10 skilling til proviantskriveren og 3 rd i saksomkostninger.

Siste gang Kirsti nevnes, er i enda en gjeldssak, som kom opp på tinget 07.09.1778, da den samme proviantskriveren igjen krever inn tilgodehavende fra henne og sønnen Ole Olsøn. Summen med omkostninger var da 21 riksdaler 14 skilling. Kravet ble dekket med utlegg i 1/4 i setervangen Gammeldalsvngen, med hus og slåtter, som Ole Olsøn eide og som var taksert til 7 riksdaler. Resten, 14 riksdaler 14 skilling, skulle dekkes av kausjonisten Ber-

svend Mortensøn ved kulleleveranser til Fredrikgaves kobberverk.

Kirkeboka nevner ikke noe om Kirstis begravelse, men kirkebøkene mangler innføringer og er defekte, så Kirsti kan godt ha dødd på Tynset.

Primærkilder:

Kirkebøker for Tynset 1737-1800, Tingbøker for Solør og Østerdalen 58-69b, 1732-1763, Tingbøker for Østerdalen 1-4, 1763-1780, Pantebøker for Solør og Østerdalen 2-6, 1716-1764, Pantebøker for Østerdalen 1-2. 1764-1790, Folketelling 1801, Finnemanntallet 1686.

Sekundærkilder:

Olaf Røst: Bygdehistorier fra Tønset. Et skriftstykke frå 1880-åra. Gjenfortalt 100 år etter av Bjarne Grandum. Tynset 1981, Eyvind Lillevold: Trysil-boka. Garder og slekter I. Bidrag til bygdens historie. Utgitt 1943.